

DZIEJE ORGANÓW W DIECEZJALNYM SANKTUARIUM MATKI BOŻEJ BOLESNEJ W SKRZATUSZU (CZ. II)

Nie sposób dojść prawdy o faktycznym stanie skrzatuskich organów w latach 1833–1843. Zawodzą zachowane przekazy pisane oraz papierowe szyldy naklejone obok otworów po kluczach rejestrowych na rewersie szafy tamtejszego pozytywu.

Autor zacznie od tych ostatnich – dziesięciu (z oryginalnych dwunastu) rejestrów, które tylko w pewnym stopniu pasują do nazw głosów podanych przez dwóch organ-

¹ Dr hab. Wiktor Zygmunt Łyjak, prof. UJK – ur. w Skierniewicach, studiował w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Warszawie, w klasie organów prof. Joachima Grubicha. Koncertował w kraju (m.in. festiwale: we Fromborku, w Kamieniu Pomorskim, Koszalinie, Oliwie, w synagodze warszawskiej, gdzie 3 lutego 1994 r. wykonał jedyny recital organowy w historii tego miejsca) oraz za granicą: w Austrii, Belgii, na Białorusi, w Bułgarii, Czechach, Danii, Estonii, Finlandii, we Francji, w Hiszpanii, Holandii, Korei Płd., na Litwie, w Luksemburgu, Norwegii, Niemczech, Rosji, na Słowacji, w Szwajcarii, Szwecji, Turcji, na Ukrainie i we Włoszech. Dokonał nagrań dla Polskiego Radia (m.in. dzieł J. Brahmsa, A. Freyera, utworów z tabulatur polskich XVI–XVIII w.). Utrwalił swe interpretacje, w tym z solistami i na fisharmonii, na kilkunastu płytach kompaktowych wydanych w Anglii, Belgii, Korei Płd. i w Polsce. Jako jedyny polski organista posiada Złotą Płytę (1999 r.) i Platynową Płytę (obecnie jest to równowartość Podwójnej Platynowej Płyty) przyznaną w 2000 r. za CD z utworami J.S. Bacha. Jego nagranie CD z dziełami Augusta Freyera uznane zostało przez miesięcznik „Muzyka 21” za płytę miesiąca we wrześniu 2004 r. Ma w repertuarze wszystkie dzieła organowe J.S. Bacha, J. Brahmsa, A. Freyera, C. Francka, F. Mendelssohna-Bartholdy’ego i W.A. Mozarta, a także wszystkie koncerty organowe J.F. Händla i J. Haydna. Zasiada w jury konkursów krajowych i zagranicznych. Jest doktorem nauk humanistycznych Polskiej Akademii Nauk w zakresie Historii – nauki o sztuce (2002 r.). Stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie nauki o sztuce uzyskał na Uniwersytecie Wrocławskim. Jako profesor wykłada na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach, gdzie kieruje Zakładem Historii, Teorii i Edukacji Muzycznej. Opublikował ponad sto pięćdziesiąt artykułów i książek z zakresu dziejów budownictwa organowego, historii muzyki polskiej i historii, m.in. jest autorem prac: *Organy na Mazowszu* (I nagroda Generalnego Konserwatora Zabytków 2006), *Organy w kościołach ewangelickich w Królestwie Polskim w latach 1815–1864*, *Organy na Mazowszu* (t. II) oraz hasła o polskich organach w znanej encyklopedii *Die Musik Geschichte und Gegenwart*. Dla Telewizji Polonia zrealizował cykl programów ARS ORGANI traktujących o dawnych organach w Polsce. Jako ekspert w zakresie zabytków techniki bierze udział w pracach związanych z rekonstrukcjami zabytkowych organów i konsultuje projekty powstających współcześnie instrumentów. Będąc Rzecznikiem Ministra Kultury i Sztuki, ekspertem Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, działa także na Białorusi, Litwie i Ukrainie. Przewodniczy Radzie Naukowej Muzeum Historycznego Skierniewic. Wiktor Łyjak, związany od lat z Warszawą, był organizatorem letnich koncertów organowych w kościele pw. Świętego Krzyża, a w latach 1976–1983 pełnił tam obowiązki organisty, a od początku, przez trzy i pół roku grał podczas mszy transmitowanych przez Polskie Radio. Przeszło trzydzieści lat, do 2015 r., był tytularnym organistą Kościoła Prokatedralnego (Seminaryjnego). Kieruje Międzynarodowym Festiwalem Organowym „Johann Sebastian Bach”, organizowanym przez Warszawskie Towarzystwo Muzyczne, w którym jest członkiem zarządu; ORCID: 0000-0003-0720-0323. Adres do korespondencji: 05-084 Leszno, al. Małgorzaty 10 Marianów, e-mail: wiktorylyjak@gmail.com.

mistrzów: Schallina z Trzcianki² (niem. *Schönlanke*) i Johanna Masloffa z Rzeczenicy³ (niem. *Stegers*). Owe napisy z nazwami głosów uzupełnione są o wysokości mierzone w stopach, nie wiadomo kiedy i przez kogo umieszczone po obydwu stronach szafy. W dzisiejszej wersji przedstawiają się następująco:

OCTAVA 4 Fuss.	QUINTADEN 8 Fuss.
QUINTA 3 Fuss.	SUPEROCTAV 2 Fuss.
FLAUT MINOR 4 Fuss.	QUINTOCTAV 1½ Fuss.
FLASCHHONET 1 Fuss.	OCTAV FLAUT, 2 Fuss.
MIXTURA [-]	CORNET. 3 CHOR.

Natomiast według relacji Schallina i Masloffa, skonfrontowanych z przekazem pióra Konstantego Kamińskiego (Kamińskiego) z Opalenicy⁴, ta część skrzatuskiego instrumentu prezentowała się odmiennie. Warto zapoznać się z odnośnym zestawieniem.

Pozytyw⁵

Według zachowanych napisów	Według Schallina 1833[?]	Według Masloffa [1833]	Według Kamińskiego [1843]
	Flaut Major 8'	Floet Major 8'	Flaut Major 8' Viola di gamba 8'
Quintaden 8'	Quintaden 4'	Principal 4'	Quintaden 8' Principal 4'
Octava 4'	Octave 4'	Octave 4'	
Flaut minor 4'	Flaut Minor 4'	Floet minor 4' Rohr Floet 4' Vox humana 4'	Flaut Minor 4'
Quinta 3'	Quint 3'		Quinta 3'
Superoctav 2'	Super Octave 2'		Octav 2'
Octav Flaut 2'	Octav Flaut 2'	Octav Floet 2'	
Quintoctav 1½'	Quint 1½'	Quinta 1½' Super Octav 1'	Quinta 1½' Super Octave 1'
Flaschhonet 1'	Flautonette 1'	Flaschchonett 1'	Flageolet 1'
Cornet 3 x		Cornedt 8'	Cornett [brak]
Mixtura [?]		Mixtur 1'	Mixtur [brak]

² Trzcianka (niem. *Schönlanke*), miasto w pow. czarnkowskim, woj. wielkopolskie.

³ Rzeczenica (niem. *Stegers*), wieś w pow. człuchowskim, woj. pomorskie.

⁴ Opalenica, miasto w pow. nowotomyskim, woj. wielkopolskie.

⁵ Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołońskiej (dalej ADKK), Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 20, Bauten bei der katholischen Kirche Schrotz – Orgel, 1842–1875, 2.

Dokonując analizy przekazów, można dokonać próby znalezienia jakiegoś złotego środka, lecz nie zastąpi to rzetelnej wiedzy o tamtym instrumencie. Nie sposób dociec, dlaczego trzech wykwalifikowanych mistrzów miało na ten temat tak odległe poglądy: czyżby w tamtych czasach organy pozostawały w tak wielkiej ruinie, że nie dało się ustalić, co w rzeczywistości stanowiło ich wyposażenie? Trudno także zrozumieć, dlaczego Schallin nie wykazał istniejącej wówczas (?) *Mixtury*.

Przerywając na krótko wątek dotyczący wyboru głosów organów skrzatuskich, należy omówić treść akt relacjonujących próby ich skutecznego wyremontowania. Wyłania się z nich taki oto obraz sprawy.

18 grudnia 1833 r. organmistrz Schallin z Trzcianki pokwitował odbiór 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigów z kasy kościelnej w Skrzatuszu za naprawę miejscowych organów. Po niemal dwóch latach, 8 listopada 1835 r. mistrz budowlany Thiele z Wałcza stwierdził, że prace zostały dobrze wykonane⁶. Nie zakończyło to bynajmniej sprawy, gdyż Schallin pobrał wyższą gratyfikację niż zakładano i nie doprowadził do końca dzieła naprawy w takim stopniu, by zadowalało zleceniodawców (warto o tym przeczytać).

Najpierw, jak można sądzić, gdyż pismo (a może jest to jego wersja robocza) nie zawiera daty, przedstawiono zasadność dokonanej już naprawy skrzatuskich organów z wykorzystaniem na ten cel dobrowolnej składki oraz kwoty z kasy kościelnej. Wspomniano, że instrument ma 12 registrów w manuale, 12 registrów w pedale (co nie było prawdą, gdyż liczył ich o połowę mniej, a wzięto pod uwagę podwójne wyciągi rejestrowe) i 12 registrów w pozytywie, a obok nich kanał prowadzący do piszczałek imitujących bicie w kotły i kanał zmierzający do strojnego w akord, obrotowego efektu dzwoniącego *Cymbła*. Organów można było używać podczas publicznych mszy jedynie z wykorzystaniem 6 registrów w manuale, bez należnej harmonii i stroju, a liczne piszczałki i wyciągi rejestrowe nie nadawały się do użytku. Naprawa była więc wysoce konieczna i pożądana. Planowano ją bez ubiegania się o dodatek z kasy kościelnej, jedynie ekspensem własnym i dobrowolną składką. Aby wspomóc dzieło i dać parafianom dobry przykład, miejscowy proboszcz, ksiądz kanonik, ofiarował legat w wysokości 50 talarów. Parafianie oraz mieszkańcy miejscowości z sąsiednich parafii przychodzący do kościoła w Skrzatuszu, zwłaszcza w dni świąteczne, przynieśli ofiary w wysokości 102 talarów, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów.

Dalsza część przekazu przedstawia opinię, że organy nie były reperowane od czasu swego powstania. Jest to mało prawdopodobne – wszak w takich instrumentach często psuły się miechy – ale w pewien sposób przybliży on czas ich budowy, a była to pierwsza ćwierć XVIII w. Podczas oględzin okazało się, że zebrana kwota nie była wystarczająca (organy były długo eksploatowane). Organmistrz Schallin przygotował

⁶ ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pokwitowanie odbioru 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigów przez organmistrza Schallina z Trzcianki za remont organów w kościele parafialnym w Skrzatuszu*, 13. Pełny tekst rachunku wraz z późniejszą adnotacją znajduje się w Dokumentie źródłowym nr 3.

kosztorys, dołączony do akt jako załącznik nr 18 przy rachunku za 1833 rok, na podstawie którego z kasy kościelnej przyszło dołożyć kwotę 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigi. Dzięki temu zaplanowany przez niego koszt: 236 talarów i 15 srebrnych groszy zgadzał się po uzupełnieniu z kwotą w wysokości 152 talarów, 6 srebrnych groszy, 9 fenigów. Jej wydatkowanie poświadczył mistrz budowlany Thiele z Wałcza na podstawie rewizji dokonanej w Skrzatuszu. Pisano stamtąd, że z powodu krótkiego czasu oraz by nie przerwać renowacji organów z powodu nadchodzącej zimy, nie można było wcześniej przygotować formalnego kosztorysu naprawy organów i dlatego uznano to za mało konieczne w obliczu faktu, że pierwotnie planowano dokonać naprawy z wykorzystaniem jedynie własnych środków⁷.

Przedstawioną – jakkolwiek bez daty – sprawę remontu organów kontynuowano w piśmie z 15 kwietnia 1836 r., chcąc usprawiedliwić wydatek na ich reperację, gdyż uprzednie działanie parafii było niezgodne z przepisami. Autor dysponuje tylko niepodpisanym egzemplarzem pisma, lecz nie ma wątpliwości, że proboszcz skrzatuski sam bądź wspólnie z miejscowym zarządem (komitetem) parafialnym zwrócił się do Wydziału Spraw Wewnętrznych Rejencji w Kwidzynie, podając znane już argumenty, uzupełnione teraz o nowe i „sensacyjne” treści.

Organy w tutejszym kościele składały się z: 12 regestrów w manuale, 12 regestrów w pedale (ponownie popełniono ten sam błąd – było jedynie 6 głosów pedałowych) i 12 regestrów w pozytywie. Miały także jeden kanał prowadzący do piszczałek imitujących efekt bicia w kotły oraz kanał do harmonijnego (strojnego rozłożonym akordem) *Cymbału*. Wymagały niezbędnej naprawy, gdyż podczas mszy z udziałem ludu można było grać jedynie na sześciu rozstrojonych, pozostających bez harmonii regestrach manualu. Parafianie usiłowali już doprowadzić do porządku te piękne organy, a teraz zaproponowano, że posiadając odpowiednią bazę materialną, można poprosić ludność o dobrowolną składkę na ten cel.

Dzięki dobremu obyczajowi nie szczędzono ofiarności: miejscowy ksiądz proboszcz – kanonik Gramse – wyłożył 50 talarów, parafianom udało się zebrać 102 talarzy, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów. Teraz należało pozyskać organmistrza i doprowadzić instrument do stanu używalności, za łączną sumę 152 talarów, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów. Przybyły organmistrz Schallin, obejrawszy organy, wyjaśnił konieczność ich bardziej szczegółowej renowacji, a planując niezbędną naprawę, przygotował kosztorys, który zamknął się wyższą kwotą niż zakładano uprzednio, w wysokości 236 talarów i 15 srebrnych groszy. Tak powiększona suma wiązała się z poważniejszą naprawą niż zakładano to w parafii. Jako główną przyczynę zniszczenia instrumentu Schallin wskazał kurz pokrywający detale instrumentu. I tak, do posiadanej już kwoty 152 talarów, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów, która miała wystarczyć na pokrycie kosztów

⁷ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Projekt (?) pisma z parafii w Skrzatuszu do rejencji (?) w sprawie pokrycia kosztów reperacji organów w miejscowym kościele parafialnym*, 39–40. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentacie źródłowym nr 7.

naprawy, należało dołożyć z kasy kościelnej 84 talary, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów⁸. Na ten wydatek potrzebne było uprzednie zlecenie rejencji, czego nie dopełniono.

Dotąd podano w zasadzie to, co znane już było z pierwowzoru (projektu, brudnopisu?) pisma, lecz jego dalszy ciąg jest zgoła nieoczekiwany. Okazało się, że choć organmistrz Schallin przygotował odpowiedni kosztorys, kontynuowano naprawę według anszlagu organmistrza Masloffa, choć nie było na to zezwolenia rejencji. Pośpiech tłumaczono krótkim czasem przeznaczonym na wykonanie pracy, a także tym, że nie chciano jej przerywać, gdyż wiązałoby się to ze zwiększeniem dodatkowych kosztów. Oszacowanie Masloffa było wyższe niż Schallina, przez co wzrosły koszty remontu, lecz w Skrzatuszu liczone na przychylność i wyrażenie zgody na ten wydatek⁹.

Warto zająć się wykazem kosztów sporządzonym przez Schallina, według którego wykonał on remont organów, pobierając z tej racji umówioną gratyfikację. Można dopełnić, że znane jest tylko jego pokwitowanie z 18 grudnia 1833 r., gdy z kasy kościelnej otrzymał 84 talary, 8 srebrnych groszy i 3 fenigi. Kwit na odbiór pozostałej kwoty pochodzącej z kolekty nie został wykazany w pliku akt przesłanych do rejencji.

Schallin z Trzcianki podzielił swoje opracowanie na kilka działów, zajmując się w kolejności: piszczałkami, klawiaturami ręcznymi, klawiaturą nożną, wiatrownicami, miechami, abstraktami manualu i pedału, registraturą, kanałami wiatrowymi, nowymi piszczałkami i mocującymi części śrubami. Dalej podał dyspozycję obiektu, dzieląc ją na trzy sekcje: manualu, pedału i pozytywu, a na końcu wskazał ilość oraz ceny zużytych dodatkowych materiałów. W szczegółach przedstawia się to następująco:

1. Zniszczone piszczałki na wiatrownicach, jak również cały instrument miał zostać oczyszczony z kurzu, za 8 talarów.
2. W celu polepszenia pracy głównej klawiatury ręcznej i pedału należało zainstalować sztyfty (ćwieki) pomiędzy klawiszem i śrubą, dla ich wyrównania, za 4 talary.
3. W trzech wiatrownicach: manualu i pedału (w liczbie 2) należało założyć nowe pulpety i zainstalować nowe przechodzące przez nie druty, użyć skóry i mosiądzu, by zrobić nowe sprężyny, a kłapy okleić skórą, po 12 talarów od jednej wiatrownicy, razem 36. Cztery drewniane fałdy w pięciu miechach wymagały na nowo oklejenia skórą, włączając w to cenę skóry, po 10 talarów od jednego miecha, razem 50.
4. Należało poprawić abstrakty (listewki) należące do manualu i pedału, urządzić mocowania do piszczałek (zarówno wieszaki, lecz zapewne przede wszystkim łąki), wyrównać klawiaturę (manualu), za 5 talarów.
5. Należało poprawić registraturę (pracę wyciągów rejestrowych), za 3 talary.

⁸ Jest tutaj niewielki błąd, gdyż organmistrz Schallin pokwitował odbiór z kasy kościelnej w Skrzatuszu nieco innej kwoty: 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigów. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentacie źródłowym nr 3.

⁹ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, *Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, Pismo z katolickiej parafii w Skrzatuszu do rejencji w Kwidzynie w sprawie rozliczenia kosztów remontu organów i zmianie wykonawcy prac*, 35–37. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentacie źródłowym nr 4.

6. Drewniane kanały przeżarte przez owady trzeba było zrobić nowe, po czym dla uszczelnienia wysmarować je klejem, za 2 talary i 15 srebrnych groszy.
7. Należało wykonać 52 piszczałki z blachy cynowej, za 25 talarów.
8. Przewidywano zainstalowanie 120 śrub do zamocowania klawiatur manuału i pedału, piszczałek, kłoców piszczałkowych – za 1 srebrny grosz od sztuki oraz pięć par wiązań do miechów, po 10 srebrnych groszy, razem 5 talarów i 20 srebrnych groszy.

Dalej organmistrz Schallin zajął się głosami pozostającymi w skrzatuskich organach, obawiając się przy tym, że w manuale było 45 tonów zasadniczych, a w pedale 21. Oznacza to, że sekcje (niewątpliwie również pozytywu) miały krótkie oktawy zredukowane do dziewięciu tonów, odpowiednio – w klawiaturach ręcznych: CFDGEABHc-c3, a w pedale: CFDGEABHc-c1. Było to ówczesną normą w organach budowanych dla kościołów katolickich, natomiast rzadko zdarzało się w instrumentach stawianych w protestanckich zborach. Tak niewielka skala uniemożliwiała prezentowanie literatury organowej wyższego lotu. Dość zauważyć, że w Skrzatuszu niewykonalne były dzieła Johanna Sebastiana Bacha czy Dietricha Buxtehudego. Zresztą w tamtych czasach nikt nie myślał o takich sprawach – kult katolicki zadowalał się mniej okazałymi i mniej doskonałymi instrumentami, a przełom w sprawie, przynajmniej na ziemiach polskich, dokonał się dopiero w końcu XVIII w., choć jeszcze do połowy wieku następnego budowano dla potrzeb wiejskich świątyń instrumenty z krótką oktawą w basie.

Schallin odniósł się do potrzeb związanych z reperacją piszczałek w poszczególnych głosach, podając na wstępie, że manuał liczy 12 rejestrów, a piszczałki głosu *Principal* 8', niewątpliwie stojące w fasadzie głównej szafy, należy nadbudować, osadzić, wyintonować i nastroić. Nadbudowanie polegało na dolutowywaniu blachy cynowej: górne krawędzie piszczałek zniszczone wielokrotnym strojeniem należało wyrównać, gdyż dopiero wówczas można było osiągnąć ich odpowiednią długość i nadać im właściwy strój. Schallin wyceniał koszt naprawy *Principalu* na 5 talarów. Inne uszkodzone głosy, bez względu na materiał, z którego zostały wykonane, miały zostać wyintonowane i nastrojone. Można wyjaśnić, że intonacja jest czynnością polegającą na nadaniu pojedynczej piszczałce nie tylko odpowiedniej siły, ale przede wszystkim barwy właściwej dla reprezentowanego przez nią głosu.

Quintadel 8' miał zostać naprawiony za 3 talary; *Flote major* 8' za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Octav* 4' za 2 talary; *Spitz Flaut* 8' za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Flaut minor* 4', widocznie bardziej zniszczony, miał zostać naprawiony za 3 talary; *Quint* 3' za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Super Oktave* 2' za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Quint* 1½' za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Sedecima* 1' za 2 talary i 15 srebrnych groszy; natomiast sześciochórowy (sześciorzędowy) głos o nazwie *Mixture* za 5 talarów; *Viol de Gamba*, o niezapisanej wielkości, miał być naprawiony za 2 talary. Rejestry tej klawiatury uzupełniały *Tremuland* i *Cimbel*, których reperacja miała zamknąć się kwotą 2 talarów.

W następnej kolejności wskazał Schallin koszty naprawy uszkodzonych piszczałek należących do sześciogłosowej sekcji klawiatury nożnej (pedału): *Principal-Bass* 16' należało zreperować za 5 talarów; *Schello Bass* 16' za 4 talary; *Viol Bass* 8' za 4 talary;

Flaut Bass, zapewne również o ośmiu stopach, za 4 talary; *Quint Bass 6'* za 3 talary i 15 srebrnych groszy; natomiast jęczyczkowy *Posaune* o szesnastu stopach, za 5 talarów.

Na marginesie tego ostatniego głosu nasuwa się pewna refleksja. Czyżby jęczyczkowego głosu nie było od początku w manuał, a może *Viol de Gamba*, który według opisu mógł znajdować się na końcu wiatrownicy manuału, stanął tutaj na miejscu *Trompetu*? Wydaje się to prawdopodobne, gdyż w budownictwie organowym pojawiały się mody na pewne barwy związane z brzmieniem głosów, przy czym chropowaty *Trompet* mógł ustąpić miejsca smyczkującej i miłej dla ucha *Violi de gamba*.

Równie interesujące są głosy pozytywu nazwanego inaczej *Rückwerkem*. Jest to właśnie ta część obecnej dekoracji chóru, którą w formie atrapy zachowano wbudowaną na środku empory, przed zasadniczym prospektem organowym pochodzącym z 1874 r.

Zanim jednak odniesiono się do aparatu brzmienia tej sekcji, wskazano na takie same czynności, którymi miał być objęty manuał i pedał. Schallin zamierzał: oczyścić piszczałki na wiatrownicy, jak i odkurzyć pozostałe (za 3 talary); wiatrownica miała otrzymać nowe pulpety, przechodzące przez nie druty, druty łączące trakturę i skórę, należało poprawić szpunty (zamknięcia komór klapowych) i sprężyny (za 10 talarów); naprawić i urządzić od nowa abstrakty (listwy) klawiatury manuału i sprawić, żeby klawiatura była wyrównana (za 2 talary); naprawić registraturę (nadać sprawność ciągłom rejestrowym) (za 2 talary i 15 srebrnych groszy); zainstalować 40 śrub itd. do umocowania kłoców piszczałkowych (za 1 talar i 15 srebrnych groszy).

W dalszej części wyceniania prac przy pozytywie Schallin podał także jego dyspozycję, czym zajęto się już na początku tego studium. Wszystkie głosy pozytywu należało wyintonować i nastroić, natomiast prospektowy *Pryncipal 4'* miał być odbudowany, niewątpliwie w analogiczny sposób jak *Pryncipal 8'* z manuału, za 3 talary.

Kolejne głosy tej sekcji podano w następującym porządku: *Flaut Major* – kryty, niewątpliwie ośmiostopowy, miał zostać zreperowany za 3 talary; *Octavo* – o niepodanej wielkości, miała być poddana naprawie za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Quintaden 4'* – za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Quint 3'* – za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Super Octave 2'* – za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Quint 1½'* – za 2 talary i 15 srebrnych groszy; *Flautonnette 1'* – za 2 talary; *Flaut Minor 4'* – za 3 talary; *Octav Flaut 2'* – za 2 talary.

Schallin, wspominając, że wówczas liczone za 1 talar 7 srebrnych groszy i 6 fenigów, podał koszty nabycia innych materiałów: czterech skór po 15 srebrnych groszy za sztukę, razem 2 talary; cyny do lutowania za 15 srebrnych groszy; mosiężnego drutu za 1 talar, 7 srebrnych groszy i 6 fenigów; dwóch funtów kleju za 10 srebrnych groszy; 18 funtów cyny do lutowania za 6 srebrnych groszy; wydając na ten cel 4 talary i 16 srebrnych groszy. A nadto: ¼ kwarty octu winnego (do konserwacji drewna) za 1 srebrny grosz; za bolus (środek do konserwowania drewna) 2 srebrne grosze¹⁰.

¹⁰ ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Wykaz kosztów reperacji organów w katolickim kościele parafialnym w Skrzatuszu, sporządzony przez organmistrza Schallina z Trzcianki*, 9–12. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentie źródłowym nr 1.

Można zastanawiać się, dlaczego 30 lipca 1833 r., gdy Schallin wykonywał prace przy skrzatuskich organach, Johann Masloff z Rzeczenicy sporządził nowy kosztorys na kontynuację remontu instrumentu. Czy działało się to za wiedzą Schallina? Czy może on sam nie czuł się na siłach sprostać wymaganiom tak zniszczonych organów i polecił innego, bardziej doświadczonego mistrza? Na tak postawione pytania nie znajdzie się odpowiedzi, gdyż niczego nie wiadomo o innych pracach obydwu organmistrzów, a tym bardziej o jakości ich działań.

Zasygnalizowana już sprawa rozliczenia kwoty 84 talarów, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów ciągnęła się jeszcze przez jakiś czas. W piśmie z 26 kwietnia 1836 r. z Wydziału Spraw Wewnętrznych Królewsko-Pruskiej Rejencji z siedzibą w Kwidzynie oznajmiono, że zanim zostaną zatwierdzone dwa załączniki dołączone do raportu z 15 kwietnia 1836 r., dotyczące wydatku kwoty 84 talarów, 6 srebrnych groszy i 9 fenigów na naprawę tamtejszych organów, należy stwierdzić przez atest powiatowego urzędnika budowlanego, zanim będzie można ją uwzględnić w wydatkach tamtejszej kasy kościelnej, że naprawa była konieczna i została wykonana zgodnie z kontraktem zawartym z organmistrzem Schallinem. Ten atest został już złożony przez zarząd kościelny i wyjaśniono także, dlaczego doszło do tego, że naprawa została przeprowadzona bez odnośnego zezwolenia¹¹.

17 maja 1836 r. ze Skrzatusza odpowiedział na to proboszcz, pisząc do krajowego urzędnika budowlanego Salzmana w Chojnicach. Stwierdził, że organy w tutejszym kościele zostały obejrzone przez fachowca i trzeba było przeprowadzić ich remont, przez co miejscowa kasa kościelna miała dodatkowe wydatki. Królewska rejencja miała poświadczyć wielmożnemu panu konieczność naprawy oraz nieprzewidziane wyasygnowanie środków pieniężnych na podstawie rachunków i monitów wystawionych przez kasę kościelną. Prosił w związku z tym Salzmana, by zapoznał się z odnośną korespondencją i zatwierdził wydatki związane z wykonaniem tej pracy¹².

O kwocie 84 talarów, 6 srebrnych groszach i 9 fenigach pisano jeszcze z Królewsko-Pruskiej Rejencji 8 lipca 1836 r. Wspomniano, że w raporcie z 15 kwietnia tego roku zarząd kościelny wskazywał na to, że naprawa tutejszych organów zamknie się wspomnianą sumą oraz że wydatek ten będzie mógł być podjęty z kasy kościelnej, zaś według rozporządzenia z 26 kwietnia 1836 r. kwota ta zostanie wyasygnowana, zanim rejencja będzie mogła wydać zezwolenie. Miało się to dokonać w ciągu 14 dni, aby zarząd kościelny zyskał dostateczną ilość czasu, by załatwić to formalnie, a nadto rejencja oczekiwała w tym okresie uzasadnienia przeprowadzenia naprawy bez wcześniejszego zezwolenia, gdyż w raporcie zatwierdzonym 30 zeszłego miesiąca (czerw-

¹¹ ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pismo z Wydziału Spraw Wewnętrznych Królewsko-Pruskiej Rejencji w Kwidzynie, w sprawie zatwierdzenia wydatku na remont organów*, 25. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentacie źródłowym nr 5.

¹² ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pismo proboszcza ze Skrzatusza do krajowego urzędnika budowlanego Salzmana w Chojnicach, w sprawie konieczności naprawy organów*, 25–26. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentacie źródłowym nr 6.

ca) była mowa o wydatku 223 talarów, 6 srebrnych groszach i 9 fenigach na naprawę dachu kościoła, o czym nie poinformowano w raporcie z 15 kwietnia¹³. Niestety, finału sprawy nie było, dlatego autor przedstawi w dalszej części przebieg prac przy remoncie skrzatuskich organów.

Johann Masloff w wykazie kosztów odniósł się najpierw do wyboru głosów zastanego instrumentu. Wobec tego, że wcześniej została omówiona już sekcja pozytywu, której relikty zachowały się do dzisiaj, w kolejnym etapie autor zajmie się zawartością głównej szafy instrumentu: umieszczonym pośrodku zespołem manuału i stojącym po bokach, niewątpliwie w wyższych szafach, wyposażeniem sekcji pedału. Skorzysta przy tym z relacji trzech organmistrzów, którzy w zbliżonym czasie opisywali dzieło, widząc w nim – i to nader często – odmienne rejestry, a nawet różne ich długości (!).

Manual główny¹⁴

Według Schallina 1833[?]		Według Masloff [1833]		Według Kamińskiego [1843]	
Principal	8'	Principal	8'	Principal	8'
		Gestopfte Octav	8'		
Flote major	8'	Floet Major	8'	Flaut Major	8'
		Spitz Floete	8'	Spitz flaut	8'
Viol de gamba	[?]	Fiolegambe	8'	Viola di gamba	8'
Quintadel	8'	Quintadena	6'	Quintaden	8'
		Quinta	6'		
Octav	4'	Octav	4'	Octave	4'
Flaut Minor	4'	Floet Minor	4'	Flaut Minor	8'
Spitz Flaut	4'				
Quint	3'			Quinte	3'
Super Octave	2'	Super Octav	2'	Super Octav	2'
Quint	1½'			Quinta	1½'
Sedecima	1'	Sedecima	1'	Sedecima	1'
Mixtur	6 fach	Mixtura	4 fach	Mixtur	4 fach

Jeszcze więcej niepokoju budzą głosy sekcji klawiatury nożnej, wyjątkowo nie-spójne i zdające się świadczyć o tym, że opisu dokonywali niedouczeni amatorzy, a nie rzemieślnicy reprezentujący właściwą profesję. Warto już teraz dodać, że wyciągi

¹³ ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pismo z rejencji w sprawie możliwości wydatkowania pieniędzy z kasy kościelnej w Skrzatuszu na remont organów*, 27. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentie źródłowym nr 8.

¹⁴ *Gestopfte* – zatkana; *Flaut Minor* – w opisie błędnie jako 8 stóp; ADKK, Akta parafii rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, Bauten bei der katholischen Kirche Schrotz – Orgel, 1842–1875, sygn. 20, 2.

rejestrów pedału były dwoiste: w lewej i prawej bocznej szafie organowej, obsługujące dwie wiatrownice i pozostające poza zasięgiem rąk grającego!

Pedał

Według Schallina 1833[?]		Według Masloffa [1833]		Według Kamińskiego [1843]	
Principal Bass	16'	Principal	16'	Principal Bass	16' (w prospekcie)
Schello Bass	16'			Posaune	16'
Posaune	16'				
		Octav Bass	8'	Octave	8'
Flaut Bass	[?]	Floet Bass	8'	Flaute	8'
Viol Bass	8'				
		Salcinal Bass	8'		
		Trompeter Bass	8'		
Quint Bass	6'	Quintadena	6'		
				Octav	4'
				Quinte	3'

Dyspozycję instrumentu uzupełniały efekty dodatkowe, takie jak wspomniane już kotły (inaczej *Paucke* i *Timpanum*) oraz *Cimbel*, a nadto efekt falowania dźwięku zwany *Tremolem* (tutaj *Tremoland*), wzmiankowany tylko w opisie Schallina¹⁵:

Paucke	Timpanum
Cimbel	Cimbel
Tremoland	

Zanim nastąpi omówienie kosztorysu opracowanego przez Masloffa, warto odnieść się do wielkości poszczególnych głosów mierzonych w stopach. Normą był wymiar 240 cm dla realnie grającej części najdłuższej ośmiostopowej piszczałki, nie wliczając w to jej nogi, przez którą powietrze przedostawało się do szczeliny i załamywało na labii, tworząc dźwięk. Głosy o czterech stopach były o połowę krótsze, dwustopowe krótsze czterokrotnie, a szesnastostopowe wyższe o jedną długość. Piszczałki wydające dźwięki kwinty na tych samych klawiszach, na których brzmiały prymy rejestrów podstawowych, oznaczano jako sześć-, trzy- bądź półtorastopowe, zgodnie z ich wielkością. Wspomniane kryteria wynikały z właściwości podziałów struny, znanych już w starożytności i będących przedmiotem matematycznych rozważań.

Te same rozważania, wzbogacone o znajomość akustyki, podsuwały inne rozwiązanie, mianowicie stwierdzono, że kryta piszczałka, o ile spełnia właściwości odpo-

¹⁵ ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 20, Bauten bei der katholischen Kirche Schrotz – Orgel, 1842–1875, 2–3.

wiedniej menzury, wydaje dźwięk o oktawę niższy. Często więc korzystano z tego, szczególnie konstruując drewniane *Flety*, gdyż dawało to znaczne oszczędności materiału i miejsca wewnątrz szafy, gdy sprawa dotyczyła skromnego pozytywu.

Johann Masloff podążył dalej, niż zdołał uczynić to Schallin. Wydaje się, że w dużej części zaakceptował jego pracę, a na jej zrębach pragnął kontynuować remont. Po opisie głosów wskazał na dodatkową klawiaturę pozytywu, która jednak miała swój odpowiednik w głównym stole gry. Organista, grając na całym instrumencie, siedział przodem do głównej szafy i miał ją poniżej manualu głównego, natomiast jeśli okazało się obrzędów nie wymagała bardziej podniosłej muzyki, siedząc na tej samej ławie, odwrócony był w kierunku ołtarza, a zarazem rewersu pozytywu, gdzie znajdowała się niezależna klawiatura, a przede wszystkim wyciągi rejestrowe. I tutaj, podobnie jak w przypadku rejestrów pedału, muzyk, obsługując główny stół gry, nie mógł korzystać z wyciągów pozytywu i pozostawało mu uprzednie ustawienie pożądaných brzmień bądź korzystanie w tym celu z pomocy drugiej osoby. Nie było to praktyczne, dlatego Masloff postulował dokonanie radykalnej zmiany w ustawieniu rejestrów pedału.

Jednak największą niedogodnością były miechy, zbyt małe i za słabe dla tak okazałego instrumentu, w liczbie pięciu, liczące każdy w przybliżeniu po 5 stóp (150 cm) długości i 3 stopy (90 cm) szerokości.

Było też pięć wiatrownic, z których – jak można sądzić – cztery należały do manualu i pedału, a jedna do pozytywu. Pozostaje to w opozycji do ustaleń Schallina, który wskazał na trzy wiatrownice dla manualu i pedału, nie uwzględniając chyba tego, że i dla manualu była podwójna.

Wróciwszy do miechów, Masloff opisał je jako nieużyteczne, nienadające się do naprawy, tłoczące powietrze przez kanały wiatrowe, których deski stoczyły owady. Wiatrownice były także niesprawne – choć przecież naprawiał je Schallin, wymagające oklejenia (podobnie jak kanały) nową skórą i zaopatrzenia w nowe sprężyny z mosiężnego drutu. Zespół klawiatur umieszczonych w stole gry miał zostać odnowiony, a klawiatura nożna wykonana od nowa. Całe organy nie były w całości niesprawne i rozstrojone, lecz na tyle zepsute, że aby je nastroić, nieliczne piszczałki należało wymienić na nowe, a nadto zrobić nowe w miejscu brakujących, przy czym Masloff ocenił jednak instrument jako nieużyteczny.

Niezwykle interesujący jest punkt dotyczący usytuowania pedałowich wyciągów rejestrowych. Były one oddalone od organisty aż o 12 stóp (360 cm!), przy czym nadłamanie i podczas gry możliwe tylko do wysuwania lub wsuwania przez inną osobę. Czyniło to nie lada zamieszanie.

Po wskazaniu potrzeb Johann Masloff przedstawił odnośny kosztorys. Zajął się najpierw miechami, proponując usunięcie pięciu dotychczasowych i zainstalowanie – z racji ograniczonej przestrzeni – czterech większych i nowych. Miały posiadać następujące wymiary: 8 stóp (240 cm) długości i 4 stopy (120 cm) szerokości. By tak uczynić, do osadzenia miechów w kalikowni należało wykonać: 4 stojaki, jeden za 15 srebrnych groszy, razem 2 talary; 8 krzywizn, jedna za 15 srebrnych groszy, razem 4 talary; 4 podkłady po 10 srebrnych groszy, razem 1 talar i 10 srebrnych groszy; 4 przyciski do kalikowania, po 15 srebrnych groszy jeden, razem 2 talary; 8 listew do zabijania

miechów gwoździami, za jeden talar i 10 srebrnych groszy; 4 belki wzdłuż miechów do kalikowania, po 8 srebrnych groszy za sztukę, razem 1 talar i 2 srebrne grosze.

Do zrobienia każdego z miechów potrzebne były cztery mocne deski o długości 16 stóp i grubości dwóch cali oraz trzy mocne deski długości 16 stóp i grubości jednego cala, razem do wszystkich czterech miechów: 16 desek o długości 16 stóp i grubości dwóch cali, za 10 talarów i 20 srebrnych groszy oraz 12 desek długości 16 stóp i grubości jednego cala (po 15 srebrnych groszy każda), za kwotę 6 talarów. Nadto biały klej do skóry, 15 skór do każdego miecha, razem do czterech miechów 60 sztuk skór po 15 srebrnych groszy każda, łącznie 30 talarów. Ilość kleju do każdego miecha ustalił Masloff na 8 łutów, co dało łącznie 32 łuty cenione po 8 srebrnych groszy, razem 8 talarów i 16 srebrnych groszy. Niezbędnymi częściami były też żelazne śruby w ilości dwunastu, osiem żelaznych odlewów, cztery dźwignie, za 5 talarów i 10 srebrnych groszy. Wynagrodzenie za osadzenie jednego miecha określił Masloff na 8 talarów, a wniesienie miechów na chór, włączając w to cenę lin, rusztowania i robociznę, na 10 talarów. Łącznie koszt wykonania i zainstalowania czterech miechów miał zamknąć się kwotą 120 talarów i 8 srebrnych groszy.

Masloff w osobnej pozycji ujął zrobienie kanałów wiatrowych, którymi sprężone powietrze miało podążać od miechów do wiatrownic. Przewidział w tym celu zakup 12 desek grubych na jeden cal, długości 12 stóp, po 10 srebrnych groszy za jedną; 5 skór po 15 srebrnych groszy każda, łącznie 2 talary i 15 srebrnych groszy; pięć łutów kleju po 8 srebrnych groszy za łut – razem 1 talar i 10 srebrnych groszy i koszt robocizny – 5 talarów, w sumie 12 talarów i 25 srebrnych groszy.

Naprawa wiatrownic i kanałów puszczalkowych wymagała użycia 25 skór, po 15 srebrnych groszy każda, za łączną kwotę 12 talarów i 15 srebrnych groszy; 15 łutów kleju, po 8 srebrnych groszy za łut, razem 4 talary; 7½ łutów mosiężnego drutu, po 1 talar i 10 srebrnych groszy za łut, łącznie 10 talarów i 5 srebrnych groszy. Robocizna i inne dodatki zostały wycenione na 40 talarów, a reperacja wiatrownic i wykonanie kanałów puszczalkowych na łączną kwotę 66 talarów i 20 srebrnych groszy.

Naprawa stołu gry w zakresie klawiatur ręcznych: manualu i pozytywu wymagała zakupu trzech łutów żelaznego drutu, po 10 srebrnych groszy za łut, razem 1 talar, robocizny i innych dodatków określonych na 15 talarów, co dało sumę 16 talarów.

Johann Masloff odniósł się także do klawiatury nożnej, do której sporządzenia potrzebne były dwie dębowe deski, każda po 12 stóp długości i dwa cale szerokości, ceny po 1 talarze i 10 srebrnych groszy za sztukę, razem za 2 talary i 20 srebrnych groszy; dwa łuty mosiężnego drutu (łut po 1 talarze i 10 srebrnych groszy) – łącznie za 2 talary i 20 srebrnych groszy; jeden łut kleju za 8 srebrnych groszy. Robocizna i inne mniejsze dodatki określił na 20 talarów, a łączną sumę za prace przy klawiaturze nożnej na 25 talarów i 18 srebrnych groszy.

W całych organach brakowało około 30 cynowych puszczalek różnej wielkości, więc należało je wykonać za 20 talarów. Puszczalki drewniane także należało uzupełnić, a wiele starych posklejać, włączając w to niesprecyzowane dodatki, za 15 talarów – łącznie 35 talarów.

Pedałowe wyciągi rejestrowe: dwa razy po sześć sztuk, należało zredukować o połowę do właściwej liczby i przenieść w dogodne dla grającego miejsce, do czego potrzebne były 72 łuty żelaza na walce i gwoździe, za 6 talarów; jedno drewno na wałki, a także deski długie na 12 stóp i grube na dwa cale, po 1 talarze i 10 srebrnych groszy za sztukę, razem 2 talary i 20 srebrnych groszy; nadto sześć desek długich na 12 stóp i grubych na jeden cal, żeby obudować nowe miejsce dla wyciągów rejestrowych, za 2 talary. Robocizna oraz inne dodatki i koszty miała wynieść 20 talarów, a łączna praca 30 talarów i 20 srebrnych groszy.

Ostatnią pozycją związaną z remontem miało być nastrojenie całych organów, w zakresie głównej sekcji manualu, pozytywu i zawartości obydwu skrzydeł pedału. Organmistrz miał za to otrzymać 40 talarów, a jego pomocnik, zwany kalikantem, który podczas pracy napełniał miechy powietrzem, 10 talarów, łącznie 50 talarów. Przewidziano też cenę za trzydzieści dwie palone cegły, które miały obciążyć miechy, zaznaczając przy tym, że potrzebne są one do osiągnięcia ich równowagi, planując na to 1 talar.

W podsumowaniu wykazu kosztów zawarto ceny za wszystkie wskazane tutaj czynności, dodając do nich nieuwzględnione wcześniej, acz wykazane koszty naprawy w wysokości 30 talarów, wydatek 5 talarów na diety i podróż Masloffa z Rzeczenicy do Skrzatusza (pozostających w stosunku do siebie w odległości 9 mil) oraz koszt zrewidowania organów i przygotowania kosztorysu – 5 talarów. Łączny wymiar prac opiewał na kwotę 408 talarów i 1 srebrny grosz¹⁶.

Co było dalej? Właśnie, nikt tego nie wie. Nie wiadomo, czy Johann Masloff zajął się remontem skrzatuskich organów, czy może zostawiono je na pastwę losu, co wydaje się wysoce prawdopodobne. Miejscowa kasa kościelna miała niemałe problemy, o czym świadczy pismo z 5 września 1836 r. wysłane do Skrzatusza z Wydziału Spraw Wewnętrznych Królewsko-Pruskiej Rejencji z siedzibą w Kwidzynie. Poruszono w nim sprawę wniosku dołączonego do raportu z 25 sierpnia 1836 r., dotyczącego zamiaru sprzedaży tablic wotywnych znajdujących się w tamtejszym kościele. Rejencja nie mogła tego zatwierdzić, ponieważ zarząd kościelny nie miał prawa swobodnie dysponować takim sprzętem.

Wracając do organów, było wiadomo, że zapłata kwoty 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigów za ich naprawę nastąpi po uprzednim zatwierdzeniu rejencji (choć, jak wiadomo, dokonano tego wcześniej, łamiąc przepisy). W związku z tym proszono o ponowne przesłanie rachunków kościelnych za lata 1830–1834, które zostały zatwierdzone przez zarząd kościelny 10 lutego. Dalszego raportu oczekiwano w ciągu 14 dni.

Pod pismem znalazła się adnotacja świadcząca o tym, że kolegium kościelne wręczyło ponownie przez pomyłkę odesłany mu rachunek kościołów w Skrzatuszu i Ró-

¹⁶ ADKK, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Wykaz kosztów do należnego rachunku za organy kościoła parafialnego w Skrzatuszu, sporządzony przez organmistrza Johanna Masloffa z Rzeczenicy*, 17–23. Pełny tekst pisma znajduje się w Dokumentacie źródłowym nr 2.

zewie, a ponieważ rejencja nie zezwoliła na sprzedaż znajdujących się tutaj srebrnych tablic wotywnych, zatem ze Skrzatusza proszono o zezwolenie, aby sumę 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigów za naprawę organów móc wpisać do rachunku.

O tym, co dalej działo się z barokowym instrumentem skrzatuskim, autor przedstawi w kolejnej odsłonie studium.

Dokument źródłowy nr 1¹⁷

Bez daty, być może 1833 rok, Wykaz kosztów reperacji organów w katolickim kościele parafialnym w Skrzatuszu, sporządzony przez organmistrza Schallina z Trzcianki¹⁸. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 9–12.

[s. 9]

*ad Notatam 2 der Rechnung
pro 1833.*

*Anschlag zur Reparatur
der Orgel in der kath:
Pfarr=Kirche zu Schrotz*

Anschlag

von gefertigt von den

Orgelbauer Schallin in Schoenlanke.

[s. 10]

Gegenstände

Gegenstände¹⁹

rtth sg

<i>1 die Pfeifen von den Windladen abzutragen jede einzele so wie das ganze Werk in und aus ständig vom Staube zu reinigen</i>	<i>8 -</i>
<i>2 Für aus beßerung des Manual Clavir und Pedal so wie neue Stifte zwischen den Clavis und Schrauben zum egalisieren derselben</i>	<i>4 -</i>
<i>3 die drei Windladen zum Manual und Pedal neuen Pompeten, Pompeten=drathenn, Anfange Ledern von Meßing zu versehen, so wie die Spunde und Ventile zu beledern a 12 rh:</i>	<i>36 -</i>
<i>4 Funf Falten balge sind neu zu beladern incl[usive] der Lader a f a 10 rh</i>	<i>50 -</i>
<i>5 die Abstractur zum Manual und Pedal zu beßern, rastern so einzurichten, daß die Claviatur egalisiert werden kann</i>	<i>5 -</i>

¹⁷ Autor pragnie gorąco podziękować Małgorzacie Wieczorkowskiej i Dyrektorowi Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej – Księdzu dr. Tadeuszowi Ceynowie za ogromną życzliwość i skany wyblakłych materiałów, w zasadzie niemożliwych do pełnego odcyfrowania gołym okiem, które stały się bazą niniejszego opracowania.

¹⁸ Ogromną rolę w odczytaniu i przetłumaczeniu tekstów źródłowych odegrał Rafał Górny z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, za co autor niniejszego artykułu jest mu niezmiernie wdzięczny.

¹⁹ Powtórzono ten wyraz.

6 die Registratur zu beßern			3 -
7 Für die vom Wurm gerfreßene Canacle neu anzu fertigen a solche aus Leim aus zu streichen			2 15
8 für Anfertigung 52 neu Pfeifen von Zinn			25 -
9 für 120 Schrauben zum Manual und Pedal zum anschreiben der Pfeifen, Stocke und a 1 fu[nd] für 5 Paar Bunde zu der Blasebalgen, a für 10			5 20

DispositurI^{ten} a Manual von 12 Stimmen

10 Principal 8 Fuß auszubaute, auszusetzen zu intonieren u[nd] stimmen 45 Pfeifen			5 -
11 Quintadel 8 Fuß den schadsehten zu beßern intonieren und stimmen 45 Pfeifen			3 -
12 Flote major 8 Fuß	d ^o	d ^o	2 15
13 Octav 4 Fuß	d ^o	d ^o	2 -
14 Spitz Flaut 8 Fuß	d ^o	d ^o	2 15
15 Flaut minor 4 Fuß Fuß	d ^o	d ^o	3 -
16 Quint 3 Fuß	d ^o	d ^o	2 15
17 Super Oktave 2 Fuß	d ^o	d ^o	2 15
18 Quint 1½ Fuß	d ^o	d ^o	2 15
19 Sedecima 1 Fuß	d ^o	d ^o	2 15
20 Mixture 6 Fach	d ^o	d ^o	5 -
21 Viol de Gamba	d ^o	d ^o	2 -
22 Tremuland u[nd] Cimbel			2 -

b Pedal von 6 Stimmen

23 Principal-Bass – 16 Fuß die schadsehten zu beßern 21 Pfeifen			5 -
24 Schello Bass 16 Fuß	d ^o		4 -
25 Viol Bass 8	d ^o		4 -
26 Flaut Bass	d ^o		4 -

 193 5

[s. 11]

			193 5
27 Quint Bass 6 Fuß	d ^o	d ^o	3 15
28 Posaune 16 Fuß			5 -

II^{ten} a; das Rückwerk oder Positiv

29 Für Abtragung, der Pfeifen von der Windlade so wie auf das ganze um u[nd] auswendig, vom Staube zu reinigen			3 -
30 die Windlade ist es eine Pompeten, Pompeten=drathen, Angesänge und Ledern von Meßing, so wie die Spende und Ventile zu belädern			10 -

31 die Abstractur zum Manual zu beßern und so einzurichten, daß die Claviatur egalisiert werden kann			2 -
32 die Registerer zu beßer			2 15
33 die 40 Schraube etc: zu befestugau des Windstocke			1 15
<i>b, Dispositur</i>			
34 Principal 4 Fuß auszubauten, aufzuzetzen, zu intoniren u[nd] stimmen 45 Pfeifen			3 -
35 Flaut Major gedackt	<i>d^e</i>	<i>d^e</i>	3 -
36 Octave			2 15
37 Quintaden 4 Fuß			2 15
38 Quint 3 Fuß			2 15
39 Super Octave 2 Fuß			2 15
40 Quint 1½ Fuß			2 15
41 Flautonnette 1 Fuß			2 -
42 Flaut Minor 4 Fuß			3 -
43 Octav Flaut 2 <i>d</i>			2 -
			236 15

[s. 12]

4 Leder a 15 Sg	2 rh:	
Für 1 Taller		7 - 6 sg
Loth		15 "
Meßing drath	1 -	7 - 6 -
2 # Leim		10
18 Loth Zinn		6
	4	16
¼ Quart Weineßig		1
für Bolus		2

Dokument źródłowy nr 2

1833, 30 lipca, *Wykaz kosztów do należnego rachunku za organy kościoła parafialnego w Skrzatuszu, sporządzony przez organmistrza Johanna Masloffa z Rzeczenicy*. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 17–23.

[s. 17]

ad Notatam 3 der Rechnung pro 1834.

*Kosten Anschlag
zur
Zustand Rechnung der*

*Orgel
der Pfarr Kirche
zu
Schrotz.*

[s. 18]

Die Orgel in der Pfarr Kirch zu Schrotz besteht aus einem Manual, Pedal und einem Positiv.

a. das Manual hat 12. Züge und zuvor der:

1, Principal 8 Fuß hoch: 2 Floet=Major 8. Fuß 3, Fiolegambe 8 F. 4, Spetz Floete 8 F. 5, Gestopfte Octav 8. F. 6, Floet Minor 4. F. 7, Octav 4 F. 8, Quinta 6. F. 9. Super=Octav 2 F. 10, Quintadena 6. F. 11, Sedecima 1. F. 12, Mixtura 4. fach.

b. Das Pedal hat 6. doppelte Züge und zuvort 1, Principal 16 F. h. 2, Salcinal=Bass 8. F 3, Octav Bass 8 F. h. 4, Floet=Bass 8. F. 5, Trompeter=Bass 8 F. 6, Quintadena 6. F. mit Paucke und doppelten Glockenspiel.

c. Die Positiv hat 12. Züge, und zuvor der:

1, Principal, 4. F. 2, Floet=Major 8 F. 3, Floet=minor 4. F. 4. Octav=Floet 2 F. 5, Quinta 1½ F. 6. Flaschchonett 4 F 7, Cornedt 8 F. 8, Octave 4. F. 9, Vox humano 4. F 10, Super Octav 1. F. 11, Rohr=Floet 4. F, 12, Mixtur 1. F., sie hat auch eine besondern Klaviatur, ist aber doch auch mit der großen Orgel verbunden und kann mit derselben zugleich gespielt werden.

Diesen Orgel hat gegenwärtig 5. Balgen circa 5 Fuß lang und 3. F breit, welche aber für dieses Werk viel zu kleine und zu Schwach sind, Sie hat überhaupt 5 Windladen.

[s. 19]

Ich gegenwärtiger Zustandigt folgender:

1. Die Balge sowohl-wind in Windkanäle sind ganz unbrauchbar, sie sind wegen den (alten nur schwachen von Wüprnern bereits durch gelöcherten dielen, nicht mehr zu reparieren, müssen daher ganz neu gemacht werden.

2. Die Windladen sowohl wie die Pfeifen Kanäle müßen mit neuem leder ausgeleimt, mit neuen Springfedern, von Messingenenen Drath versehen werden.

3. Das ganze Klawiatur=Werk an dieser Orgel muß erneuert, die Pedal=Klawiatur aber ganz neu gemacht werden.

4. Die ganze Orgel ist nicht allein ganz verstimmt, sondern dergestallt werdorben, daß neue wenige Pfeifen eine Stimme geben, viele ganz fahlen, und daher ganz unbrauchbar.

5. Die Züge von dem Pedal sind gegen 12 Fuß von Sitz das Organisten und den Klaviaturen der Orgel entfernt, angebracht, weshalb dieselben nicht vom Organisten sondern von einem andern Menschen müßen gezogen werden; wodurch dann ofts Verwirrung im Spielen enstehet, und die Züge, weil sie vom Organisten nicht können beobachtet werden, der Raumgänzlich unterworfen diese müßen dacher so angebracht werden, daß sie vom Organisten selbst gezogen und beobachte werden können.

[s. 20]

Kostenberechnung.

I. die Balgen

rtt Sg f:

Da der Raum für 5. gehäinge Balgen auf dem Chor beschränkt ist, Können 4, dergleichen 8. Fuß lang und 4. Fuß breit angebracht werden;

Dazu ist erforderlich:

1, Zum Balgenstuhl:

4. Stämder a 15. Sg.

2.

8. Ringelhölzen a 15 Sg	4.
4. Unterlagen a 10. Sg.	1. 10.
4. Auftritte a 15. Sg.	2.
8. Latten zu habern und Verschlägen	1. 10.
4. Balken die längs auf de Balgen befedligt und werden dieselben beim Treten gesoben werden a 8. Sg	1. 2.
2, Zu jedem Balgen 4 Stück 16. Fuß lange und 2. Zoll, starke Dielen, und 3. Stük 16. Fuß lange und 1 Zoll starke. Dielen, macht zu 4. Balgen 16. Dielen a 16. Fuß lang und 2 Zoll stark, a 20. Sg.	10. 20
12. Dielen 1. Zoll stark a 15. Sg.	6.
3, An weissem leim leder sind zu jedem Balgen erforderlich 15 Stück leder, inachtrauf 4. Balgen 60 Stück a 15. Sg.	30.
4, An leim zu jedem Balgen 8 ll macht 32. ll a 8. Sg.	8. 16.
5, An Eisen 12. Schrauben, 8 gebrauchen Gussen 4, Hebewelle	5. 10.
6, An Arbeits lohe für den Balgensthul für jedem Balgen 8 rtt: die Balgen auf dem Chor auf zubriegen, incl. Herrüst, Thaur und Arbeiten	32.
	10.
	Summa 120 8.
[s. 21]	
II. Die Wind Kanäle.	
12. Dielen 1. Z.[oll] Stark, 12 Fuß lang a 10. Sg.	4
5. leder a 15. Sg.	2. 15
5. ll leim a 8. Sg.	1. 10
Arbeits lohn	5.
	Summa 12. 25
III. Die Windladen und Pfeifen=Kanäle.	
25. leder a 15 Sg	12. 15.
15 ll leim a 8 Sg	4.
7½ ll Messingenener Drath a 1 rt. 10 Sg	10. 5.
Arbeit lohe incl. anderer Zuthaten	40.
	Summa 66. 20.
IV. Die Klaviaturwerke an der Haupt Orgel und der Positiv.	
3. ll Eiserner Drath a 10. Sg.	1.
Arbeits lohn incl and wer Zuthaten	15.
Summa	16.
V. Pedal Klaviatur	
2. Eichnen Dielen a 12 Fuß lang 2 Zoll stark. a 1 rtt. 10. Sg.	2. 20.
2. ll Messingerner Drath a 1 rh 10 Sg.	2. 20.
lott leim 8. Sg.	8.

<i>Arbeit lohn incl anderer kleinen Zutsaten</i>	20.
<i>Summa</i>	25. 18.

VI. Die Pfeifen im ganzen Orgelwerk. 5.

<i>Er Können circa 30 Zinneren Pfeifen fehlen, welche, viel er kleine und große sind, angenanen werden können</i>	20.
---	-----

Summa 408. 1.

[s. 22]

<i>die Hölzernen Pfeifen zu ergängen, mehrern alte zu leimen incl Zutsat</i>	15.
--	-----

Summa 35

VII. Die Züge vonn Pedal bei die Hauptorgel zu linten 66. 20.

<i>72. ll Eisen zu Walzen und Nägel</i>	6.
---	----

<i>Einen Holz zu Wellen und Dielen a 2. Zoll stark. 12 Fuß lang a 1 rt. 10. Sg</i>	2. 20.
--	--------

<i>6. Dielen, a 12. Fuß lang 1. Zoll st[ark] das Zugwerk zu verkleiden</i>	2.
--	----

<i>Arbeits lohm inclus: anderer Zuthaten und Kosten</i>	20.
---	-----

Summa 30. 20.

VIII. Die Orgel, die Positiv und die beiden Flügel das Pedals gehörig auszustimmen 1.

<i>dem Orgelbauer</i>	40.
-----------------------	-----

<i>2, Balgentreter</i>	10.
------------------------	-----

Summa 50.

<i>32. Gebrannte Mauersteinn zur Beschwerung der Balgenn; /: wegen dem Gleichgewicht, welches die Balgen haben müßen, sind Mauersteinn erforderlich :/</i>	1.
--	----

[s. 23]

Recapitulation

I. Die Balgen	120. 8.
----------------------	---------

II. Die Wind Kanäle	12. 25.
----------------------------	---------

III. Die Windladen und Pfeifen Kanäle	66. 20.
--	---------

IV. Die Klaviatur=Werke an der Hauptorgel und Pocitiv	16.
--	-----

V. Die Pedal Klaviatur	25. 18.
-------------------------------	---------

VI. Die Pfeifen im ganzen Orgelwerk	35
--	----

VII. Die Zünge von Pedal bei die Haupt=Orgel zu leiten	30. 20.
---	---------

VIII. die Haupt Orgel, die Positiv und die beiden Flügel das Pedals geförig auszustimmen	50.
---	-----

Mauersteinn	1.
--------------------	----

IX. Auf nicht vor aus zusehende Kosten und Reparaturen, welche besonders nachzuweisen bleiben	30.
--	-----

X. An Dieten und Reisekosten dem Unterzeichenten, von Stegers nach Schrots, 9. Meilen	5.
--	----

für Revision der Orgel und für die Anfertigung dieses Anschlages

5.

Summa 408. 1.

Stegers d: 30 Juli 1833.

Joh: Masloff.

Orgelbauer.

Dokument źródłowy nr 3

1833, 18 grudnia, Pokwitowanie odbioru 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigów przez organmistrza Schallina z Trzcianki za remont organów w kościele parafialnym w Skrzatuszu. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 13.

ad Notatam 2 der Rechnung pro 1833.

84 rt 8 sgr 3 f

Geschrieben vier und achtzig Thaler acht Sielbergroschen drei Pfennige sind mir für Reparatur der Orgel in der Katholische Kirche zu Schrotz aus der Kirchenkasse daselbst gezahlt worden worüber quittire

Schoenlanke den 18 Dezember 1833.

Schallin

Orgelbauer

die in beiliegenden Seite 18 angegebenen Arbeiten sind gut ausgeführt und der angenommenen Praise der Arbeiten angewessen welche seit der vorhrgegangenen Preisern an Ort und Stelle zufolge bescheiniget

Schrotz den 8ten November 1835

Thiele

Dokument źródłowy nr 4

1836, 15 kwietnia, Pismo z katolickiej parafii w Skrzatuszu do rejencji w Kwidzynie w sprawie rozliczenia kosztów remontu organów i zmianie wykonawcy prac. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 35–37.

An

Ewr pp Regierung

Abtheilug des Inneren

zu Marienwerder

Kt [Katholische] Kirche.

Schrotz den 15 April 1836.

Die Orgel der hiesigen Pfarrkirche welche

a, aus 12. Reg: in Manual

b, " 12. im Pedal

c, " 12. im der Positive

d, " 1. " Kanal Paucke

e, " 1. " Harmonie Cimbel

besteht, war einer hohst nothwertigen Reparatur bedurftig, so daß beim öffentlichen Gottesdienst, jedoch auf nur ohne Stimmung und Harmonie, 6 Register im Manual gespielt werden konnten. Die Pfarreinsten ersuchten uns diese so schoen Werk der Orgel durch Reparatur in Spiel und Gang zu bringen und da man vorschriebste, daß die Kirche hiezu gegenwartig nachkom[m]en Fond besitzen, so erbothen sich diselben aus eigenen Willeln einen betrag hiezu aufzubringen.

Durch diese gute Sienung der Pfarkirche aufgerecht passirte der Herr Probst und domherr Gramse mit einen Gratification von 50 rh

vor der nur den Pfareingesesenen gelang es danach 102 rh 6 - 9.

aufzubringen Mit diesem Betrage von 152 - 6 - 9

gedachten wir diese Orgel

durch einer künftigen Orge[l]bauer in brauchbaren Stand zu setzen [dalej skreślone [s. 36]: der Orgelbauer Schallin der ankiegenden Anschlag fertigen welcher mit 236 rh 15 sgr Schließt anfertigen. Der Orgelbauer Schallin welcher sich zugleich zur Instandsetzung der qu: Orgel bereit erklärte beabsichtigte die nothwendige Reparatur [.]

Im Wege der Reparatur, und bei deren Stiebereisen Auseinandernahme fond sich die Reparatur grösser war, wie man verwutheten, und so müßte zu diesen Wildenbeitrage von 152 r 6 - 9 die Kirchenkasse nich mit 84 - 6 - 9

hinzutreten, und so belief sich des Reparaturquantum auch = 236 rh 15 sgr

wie dies der vom p Schallin gefertigte Anschlag ergiebt Zur Belegung der Kirchencasse Rechnung über die die vorausgabten 84 rh 6 sgr 9 f bedürfen wir der Anweisung Euer Königliche Hoch Regierung und mußen wir Hochdieselben hierum gehorsamst bitten. Der Orgelbauer Schallin hat hinneben den beiliegenden Anschlag gefertigt. Nach dem anliegenden Anschlage des p. Masslow kann uns der Reparaturbau bei weitem höher und deshalb wählten wir diesen die etwas erforderliche Genehmigung eher einzufehlten konnten wir wegen kurze der Zeit nicht, weil wir der Bau nicht hindern wollten, wodurch nach bedeutende Mehrkosten erwachsen wären. Bey der Veranschlagung durch Maslow sint aus Zr Kosten erwachsen, und es [s. 37] die Kirchenrechnung reviderten über dieses Ausgabemonitt so bedürfen wir euch über diese Ausgabe Consens.

Wir sind in der Hoffnung daß unsere Antrage deferirt werde.

Dokument źródłowy nr 5

1836, 26 kwietnia, Pismo z Wydziału Spraw Wewnętrznych Królewsko Pruskiej Rejencji w Kwidzynie, w sprawie zatwierdzenia wydatku na remont organów. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 25.

Bevor wir auf den Bericht vom 15te d.M. dessen beide Anlagen hierneben zurücfolgen, genehmigen, daß die zur Reparatur der dortigen Kirchenorgel werwandten 84 rt. 6 sgr. 9 f. bai der dortigen Kirrhen Kasse in Ausgabe gestellt werden mögen, muß anoch durch ein Attest des Kreisbaubeamtrn nachgewiesen werden, daß die Reparatur nothwendig war und anschlagsmäßig und nach dem mit dem Orgelbauer Schallin abgeschlossen Kontract ausgeführt worden ist. Dieses Attest hat der Kirchenworstand nebst Anschlag und Kontract einzureichen und sich zu-

gleich verantworten, wie er dazu gekommen, ohne unsern vorher eingehalten Genehmigung die Reparatur zu veranlassen.

Marienwerder den 26^t April 1836.

Königliche Preuß[iche]=Regierung

Abtheilung des Innern

[podpis] gebohren

Dokument źródłowy nr 6

1836, 17 maja, Pismo proboszcza ze Skrzatusza do krajowego urzędnika budowlanego Salzmanna w Chojnicach, w sprawie konieczności naprawy organów. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 25–26.

An Herrn Landsbaumeister

Salzmann

Wohlgebohren

zu

Conitz

Wursitz²⁰ [Würsitz?] den 17/5 36 Jhr:

Hpt Kirchen Sachen

An den Kirchenvorstand

zu

Schrotz

2382/4. F.

die Orgel der hiesigen Kirche war höchst hergesecht, und man mußte wie Reparatur derselben vornehmen, vor [s. 26] sind der Kirchencasse hiefürtinige Ausgaben entstanden. Die Königliche Regierung will die Nothwendigkeit der Reparatur so wie die richtige Verwendung der diesfällige Ausgabe Seiten Ew: Wohlgeboren bescheinigt haben, nur deshalb in den Kirchencassen Rechnungen Monita aufgestellt. Ew: Wohlgeboren ersuche ich daher, recht bald anhero zu kommen, den Bau, so wie die Ausgabe, zu veranschlagen und zu bescheinigen.

Mit Achtung bei ich

Ew: Wohlgeboren

der Probst

Gr:

Schrotz d. 17/5 36

Dokument źródłowy nr 7

Być może 1833 rok, Projekt (?) pisma z parafii w Skrzatuszu do rejencji (?) w sprawie pokrycia kosztów reperacji organów w miejscowym kościele parafialnym. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 39–40.

²⁰ Nie ma pewności, ale może w takiej formie podano nazwę Wyrzysk (Wirszitz), miasto w pow. pільskim, woj. wielkopolskie.

Darstellung über die Nothendigkeit des Reparaturbaues der hiesigen katholischen Kirchenorgel, so über die Verwendung der von den Kirchenkasse und der eingegangenn Wilderbeiträge zu diesem Reparaturbau. cc.

*Der Orgel der hiesigen Katcholischen PfarrKirche welche
a., aus 12. Registern in Manual*

b.	d ^e 12.	d ^e	in Pedal
c.	d ^e 12.	d ^e	in der Positiwe
d.	d ^e 1.	d ^e	Kanal Paucks
e.	d ^e 1.	d ^e	Ha[r]monie Cimbel

besteht, Konnte beim öffentlichen Gottesdienst nur mit 6 Registern aus dem Manual jedoch auf nur, ohne sie gehörigen Harmonie und Stimmenn gespielt werden, in dem in tiefen auch schon mehrere Pfeifen und Stimmzüge nicht angeben.

Es war also die Reparatur der Orgel höchst nothwendig wie erforderlich. Diese Reparatur beabsichtigten wie ohne Hinzuthuung der Kirchen Casse zu bewirben. Aus eigenem Antriebe und freiem Willen wünschten die Pfarrain gessesenen dieses gute Werk in Gang und Spiel zubringen. Die Gesienungen der Pffarein gessesenen mehr zu beeifern ging Parochis Loci Herr Probst und domher Gramse mit dem guten Beispiel woran und opferte ein Legat von 50 rh

Die Pfarreingesessen und diejenigen Ortschaften aus den benachbarten Pfarren welche unsere Kirche und [s. 40] besonders an der grossen Festtagen besuchten brachten Kolleecten weise einer wilderbeitrag von 102 rh 6 sgr 9 f

auf, nur so gedachten wir die qu: Orgel für den Betrag von 152 rh 6 sgr 9 f complett ferzustellen.

Seit der Zeit der Entsteheung dieser Orgel ist dieselbe noch ein reparirt worden. Bei der eresisen, und einz Revision fand man aber daß dieser Betrag nicht hißeßreichen sei. der Orgelbauer Schallin fertigte sierüber, wie Belag 18 der Rechtung beligen pro 1833 zu erseher einen spiegelten Anschlag und die Berihenkasse müßte 84 rh 8 sgr 3 f

hiezußtreten, so daß der Bau mit Zurechnung der obigen 152 rh 6 sgr 9 f auf 236 rh 15 sgr ”

zu stehen Kann, und hat die Richtige Verwendung dieser Summe auch der Vegebarmeister Thiele in dtCron nach vorhergegangener Speziellen Revision an Ort und Stelle, bescheiniget Wege Kürze der Zeit, und um auch die Instandsetzung dieser Orgel, bei dem bevorstehenden Winter zu behindern, war es uns nicht möglich, einen förmlichen Reparungs Anschlag einzuhoben, und wan achtete dies um deshalb auch nicht für nöthig, weil wir die Ausführung dieser Reparatur unsern erachtene mit dem Honorarien, herzustellen beabsichtigten.

Dokument źródłowy nr 8

1836, 8 lipca, Pismo z rejencji w sprawie możliwości wydatkowania pieniędzy z kasy kościelnej w Skrzatuszu na remont organów. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 27.

In dem Bericht vom 15ten April c. trug der Kirchenvorstand darauf an, daß die zur Reparatur der dortigen Kirchenorgel verwandten 84 rthh: 6 sgr: 9 f: dei der Kirchenkasse in Ausgabe gestellt werden mögen und nach der Verfügung vom 26ten April c. follte erst die Ausgabe gehörig belägt werden, bevor unsern Genehmigung erfolgen kann. Dies muß daher in 14 Tagen geschehen, indem der Kirchenvorstand Zeit genug gehabt hat, sich die Beläge zu beschaffen und erwarten

wir zugleich die Rechtfertigung wegen der ohne Genehmigung eingeleiteten Reparatur, indem der untern 30ten v. M. erstattete Bericht, der auch von einer Verausgabung von 223 rt: 6 sr: 9 f: für Reparatur des Kirchendachs spricht wovon im früheren Bericht von 15ten April c. nichts enthalten ist, unbegründet erscheiet.

Marienwerder den 8ten Juli 1836

Königl: Preussl: Regierung

Abtheilung des Innere

[podpis]

An

den Kirchenvorstand

zu Schrotz.

N° 272/7. J. I.

Dokument źródłowy nr 9

1836, 5 września, Pismo z rejencji do zarządu kościelnego w Skrzatuszu w sprawie niemożności sprzedaży tablic wotywnych oraz uzyskania zgody na wpisanie do rachunków kasy kościelnej wydatku za remont organów. Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu, sygn. 45, Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, 41.

Erhalten d[en] 3ten 8^{br}

Der in der Berichte vom 25. Aug c: gemachte Antrag, wegen Verkauf der in der dortigen Kirche befindlichen Wotiv: Tafeln, können wir umso weniger genehmigen, da dem Kirchen Vorstande durchaus keine freie Disposition über dieselben zustehet

So viel uns bekannt ist auch die Zahlung der qu: 84 rh 8 sgr 3 f für die erwähnte Reparatur der Orgelschen erfolgt hiezu nur unsere nachträgliche Genehmigung beizubringen.

Um dies nacher auf zu kleinen sind die Kirchen Rechnungen pro 1830 bis 1834 welche wahrscheinlich unterm 10. Febr c: dem Kirchenvorstande zugegangen sein werden, wieder einzureichen.

Den fernere Bericht erwarten wir in 14 Tage.

Marienwerder den 5 Septbr: 1836.

Königl. Preuß: Regierung

Abth: des Inneren

[podpis]

Ad N° 2644 Aug

Ueberreicht das Kirchen Col[egium] ebermahls so bei die durch ein Versehen ihm zurückgesandte Dapp der Kirchenrechnung der Kirchen zu Schrotz und Rosenfelde und da E: K Hoch. Regierung in den Verkauf der hin vorstehenden Silb[ernen] Wotiv: Tafeln nicht hat willige wohl, so ersucht dasselbe ganz gehorsamst Höchstdieselbe um hochgeneigte nachträg. Genehmigung die zur Reparatur hiesigen Orgel verwendet 84 rt 8 sgr 3 f in Rechnung stellen zu dürfen.
das K Cas:

An den Vorstand der Kathol: Kirche zu Schrotz

Bibliografia

- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 20. Bauten bei der katholischen Kirche Schrotz – Orgel, 1842–1875.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pokwitowanie odbioru 84 talarów, 8 srebrnych groszy i 3 fenigów przez organmistrza Schallina z Trzcianki za remont organów w kościele parafialnym w Skrzatuszu.*
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Projekt (?) pisma z parafii w Skrzatuszu do rejencji (?) w sprawie pokrycia kosztów reperacji organów w miejscowym kościele parafialnym.*
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pismo z katolickiej parafii w Skrzatuszu do rejencji w Kwidzynie w sprawie rozliczenia kosztów remontu organów i zmianie wykonawcy prac.*
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Wykaz kosztów reperacji organów w katolickim kościele parafialnym w Skrzatuszu, sporządzony przez organmistrza Schallina z Trzcianki.*
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pismo z Wydziału Spraw Wewnętrznych Królewsko Pruskiej Rejencji w Kwidzynie, w sprawie zatwierdzenia wydatku na remont organów.*
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pismo proboszcza ze Skrzatusza do krajowego urzędnika budowlanego Salzmanna w Chojnicach, w sprawie konieczności naprawy organów.*
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Pismo z rejencji w sprawie możliwości wydatkowania pieniędzy z kasy kościelnej w Skrzatuszu na remont organów.*
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej. Akta Parafii Rzymskokatolickiej w Skrzatuszu. Sygn. 45. Beläge zur Beantwortung für Entscheidung über die (...) der katholischen Kirchenkasse Rechnung von Schrotz, 1830–1837, *Wykaz kosztów do należnego rachunku za organy kościoła parafialnego w Skrzatuszu, sporządzony przez organmistrza Johanna Masloffa z Rzeczenicy.*

Streszczenie

W tekście przedstawiono faktyczny stan skrzatuskich organów w latach 1833–1843 oraz treść akt relacjonujących próby ich skutecznego wyremontowania. Instrument o 19 głosach powstał w 1874 r., a jego budowę zrealizowała fabryka Sauera. Autor objaśnił dziesięć (z oryginalnych dwunastu) rejestrów, które tylko w pewnym stopniu pasują do nazw głosów podanych przez dwóch organmistrzów: Schallina z Trzcianki i Johanna Masloffa z Rzeczenicy i skonfrontował z przekazem Konstantego Kamińskiego (Kamińskiego) z Opalenicy. Ponadto omówił wykazy kosztów naprawy organów wykonane przez powyższych organmistrzów, z kwotami na wszystkie czynności związane z pracami. W artykule znajdują się odpisy niemieckojęzycznych dokumentów traktujących o kosztach remontu barokowego instrumentu. Niniejsze opracowanie jest drugim z serii dziejów organów w Skrzatuszu.

Słowa kluczowe: Skrzatusz, organy, Schallin organmistrz, Johann Masloff organmistrz, Konstanty Kamiński organmistrz, sanktuarium maryjne, diecezja koszalińsko-kołobrzaska

Abstract

HISTORY OF THE ORGANS IN THE DIOCESAN SANCTUARY OF OUR LADY OF SORROWS IN SKRZATUSZ (PART II)

The text presents the actual condition of the Skrzatusz organs in the years 1833–1843 and the content of the files reporting attempts to successfully renovate them. The 19 voices instrument was created in 1874 and was built by the Sauer factory. The author explained ten (from the original twelve) registers, which only to some extent match the names of the voices given by two organmasters: Schallin from Trzcianka and Johann Masloff from Rzeczenica and he confronted with the message of Konstanty Kamiński (Kamiński) from Opalenica. In addition, he discussed the lists of the cost of repairing the organs made by the both above mentioned masters, with amounts for all activities related to the work. The article contains copies of German-language documents dealing with the costs of renovating the baroque instrument. This study is the second in a series of the history of organs in Skrzatusz.

Keywords: Skrzatusz, Schallin organmaster, Johann Masloff organmaster, Kamiński organmaster, Marian sanctuary, Koszalin-Kolobrzeg (Kolobrzeg) Diocese